

خط کوفی تزیینی بر روی ظروف سفالین

۳

ترجمه و تلخیص: پ. برزین
از مقاله س. فلوری در کتاب «هنرهای ایران»

این نوع تزیین نه تنها هر حرف یا کلمه را وجهه خاص و انفرادی میدهد بلکه اصولاً بتمام تزیین زیبایی قابل ملاحظه میبخشد و وقتیکه کسی از فن تحریر کوفی اطلاع نداشته باشد آنرا نوعی تزیین طراحی یا نقاشی مینداند.

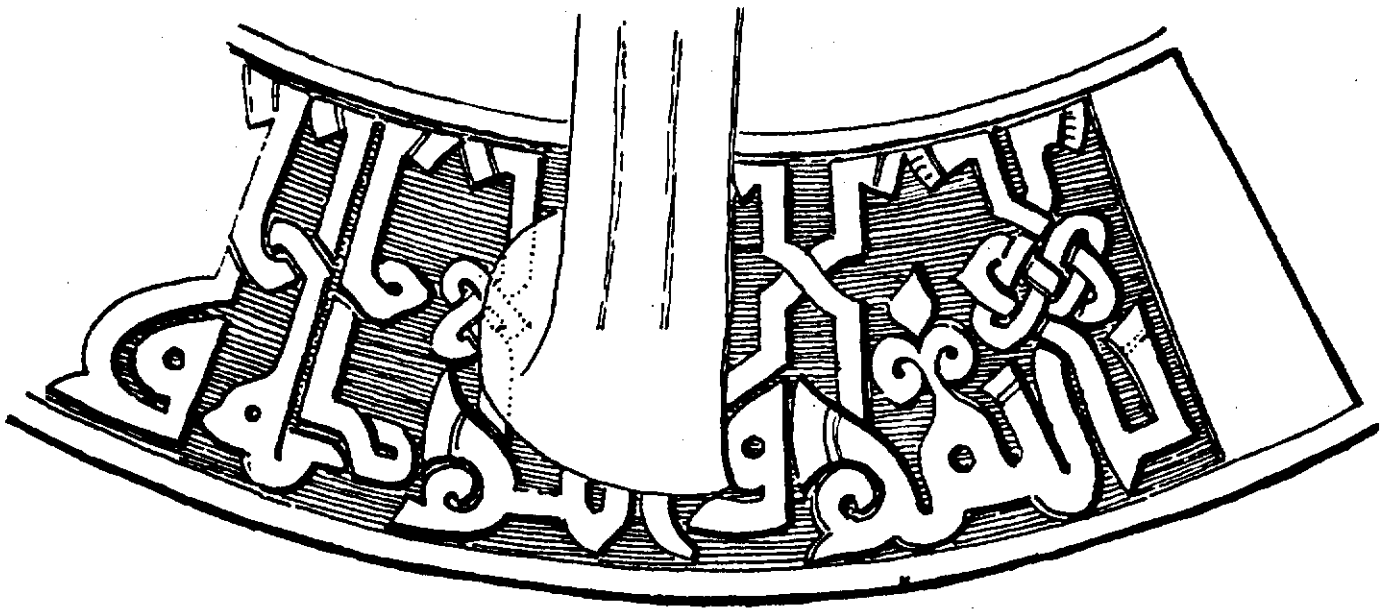
نمیتوان تصور نکرد که بعضی تصورات و اوهام سبب ایجاد این نوع تزیین نشده است عبارت دیگر حرکت مضاعف بعضی حروف که بشکل قلب درآمده بایستی علی در پشت خود داشته باشد و چنانکه در مغرب زمین نیز معمول است متخصصین رسم الخط، ایجاد شکل قلب را در آثار خود خوش بامن مینداشتند. وقتیکه برای اولین بار این ظرف بی لعاب در اروپا دیده شد اکثر آنرا با رسم الخطی که در منطقه بین النهرین علیا یافت شده بود مقایسه کردند. آثاریکه اخیراً در ناحیه ری یافت شده و یکی از آنها در مؤسسه هنری شیکاگو (Art Institute of Chicago) نگاهداری میشود دارای همین خطوط و بخصوص حرکت حروف و کلمات است و میتوان هر دو آنها را بسال ۱۲۰۰ میلادی (تقریباً ۶۰۰ هجری) مربوط دانست.

علاوه بر شکل قلب (شکل ۱۶ الف) شواهدی در دست میباشد که این نوع آثار در مشرق زمین دیده میشود و چنین برمیآید که بعضی از حرکات این رسم الخط متعلق به قرن نهم است زیرا در کلمه برکه از قرن نهم این حرکت را بخوبی می بینیم. باید گفت که این نوع طلب سعادت و خوشبختی نمودن بعدها بصورت فرمول درآمد و سبب گرمی بازار شده است.

۴ - رسم الخط کوفی مصور - اگر کسی بخواهد هنر واقعی هنرمندان ایرانی را همراه با روح ایرانی آن نشان دهد کافی است که این نوع رسم الخط کوفی را یادآور گردد، این نوع تنوع خطاطی بدون شک بهترین و محکمترین نوع خط قرآنی قرون اولیه است که در جهان اسلام مشاهده میگردد.

این خط نخست در صفحات خاوری اسلام بوجود آمد و آنگاه رو به غرب آورده و در نقوش معماری وارد گردید و هر گاه انواع آنرا که بر عمارات دیده میشود با ظروف کوچک سفالین و غیره مقایسه کنیم بتکامل تدریجی آن پی میبریم.

نخستین اثری که از این نوع خطاطی باقیمانده ما را بقرن نهم تا دهم میلادی بعقب میبرد (شکلهای ۶ و ۱۰ - دو حرف دال و کاف - در شماره های پیش ملاحظه شد) و بدین طریق می بینیم که تاریخ آن ماقبل تاریخ خطوط رادکان میباشد. بعضی از انواع این خط که در نوع خود پیشرفت کامل کرده بر روی ظروف سفالین بدون لعاب قرن دوازدهم هم مشاهده میشود. این ظرف مؤید یک ظرف تزیین شده با حروف کوفی از این نوع است ولی راجع است به حرکت حرف (م) در کلمه الیمن و (ه) در کلمه لصاحبه. در مورد نیمه اول قرن یازدهم میلادی باید گفت که انحناء حروف و بخصوص حرکت افقی مورب آنرا قابل ملاحظه است. کلیه حروف در زاویه راست شکسته شده و در نتیجه ثقل بیشتری بمنطقه فوقانی قسمت تزیین داده و ایجاد هم آهنگی بسیار زیبایی با قسمت تحتانی کرده است.

(شکل ۱۶ - الف)

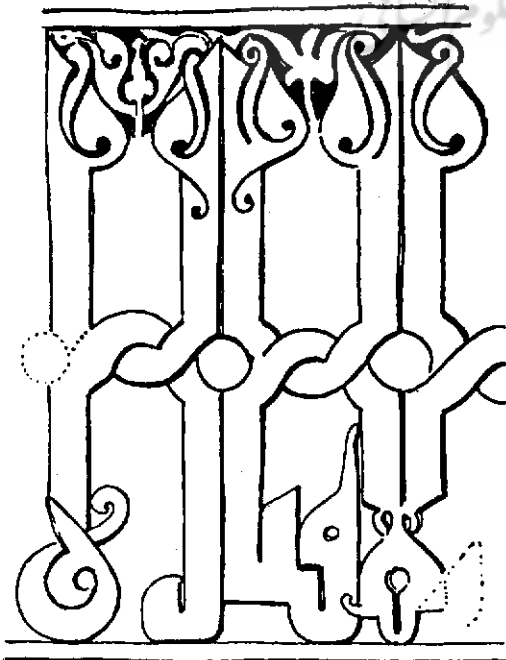
برای تزئین حروف از خود بکاربرد تا یکنواخت بودن حرکات و حروف سبب زشتی آن نشود. مثلاً انحناء افقی فوقانی حروف را بسیار زیاد بزرگ کرده و بشکل شکوفه گل درآورده و حرکات را طوری پایان داده که درحد فوقانی قسمت تحریر شده خطوط مشابه بوجود آمده است نظیر اینکار را درافغانستان زیاد میتوان یافت. (چنانچه در شکل ۴ - که قبلاً ملاحظه شد بخوبی دیده میشود) طرحی که در وسط خطوط بکار رفته (و حروف بجای آنکه عمودی بالا رفته باشد بهمدیگر تاب خورده) بنوبه خود قابل ملاحظه است و آنرا باید غاملی برای حرکت تحریر دانست البته این حرکت دارای موج بلند

(شکل ۸ که قبلاً ملاحظه شد) از طرف دیگر گفته میشود که کلمه یمن در سفال کاری آسیای مرکزی با کلمه بر که از نظر تزئین رقابت میکرد است و در نتیجه بسیار طبیعی است که بگوئیم پس از مدتی یعنی یکی دو قرن حرکات دو کلمه الیمن والبر که بروش سابق خود با ابتکارهای جدید برگشته است.

۵ - خط کوفی عمودی - نوع ساده و خالص رسم الخط کوفی ظاهراً بسیار نادر و کمیاب است و نزدیکترین چیزی که ما در این مورد داریم فقط یک کوزه است. (شکل ۱۷) عرض تزئین و رسم الخط روی این کوزه بنحو غیر معمولی زیاد است (۱۸ سانتیمتر) و هنرمند ناچار بوده است ابتکارهای جدیدی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

(شکل ۱۷)

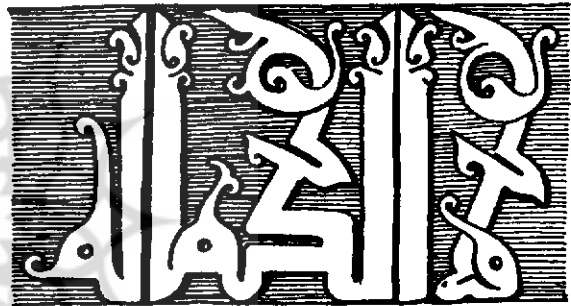

اختلاف دارد ولی بهمدیگر مربوط است و هر دو نموداریک نوع رسم الخط ساده کوفی است. در هر دو آنها کلمه الکماله چهار بار تکرار شده است این طرز تحریر یعنی تکرار معین بعضی کلمات (که باید بعداً مورد تفسیر قرار گیرد) بسبب کوفی ناآشناست. نوشته دوم (ب) از این دورسم الخط بزرگترست ولی تزیین هر دو آنها وبخصوص حرکات دو حرف (الف) و (ل) مورب و مزین و مؤید رسم الخط شرقی است و نمونه‌هایی از آنرا بخصوص در مصر میتوانیم یافت. طرز پایان دادن بدو حرف (واو) و (کاف) که شبیه نصف برگ درآمده است و ازساقه اصلی حرف جداگشته نشان میدهد که این نوع رسم الخط متعلق به یک تاریخ بعدتر یعنی در حدود اواخر قرن دوازدهم و یا اوایل قرن سیزدهم است.

اگر بخواهیم یک دلیل کاملتر یا عبارت دیگر یک دلیل

و کوفاه نیست بلکه حرکت موجها نیز بنوبه خود ایجاد نقش کرده است و از هر حیث با اصل رسم الخط هماهنگی دارد. این نوع رسم الخط کوفی چنانچه گفته شد بسیار نادرست و کوزه مزبور را بایستی متعلق با اواخر قرن دوازدهم و یا اوایل قرن سیزدهم دانست.

۶ - کوفی مستطیلی - این نوع رسم الخط بیشتر در مساجد ایران دیده میشود و نمونه آنرا کمتر در سفال کاری و ظروف میتوان یافت گوا اینکه گاهی اوقات از آن برای تزیین آثار هنری که دارای ارزش کمتری است استفاده شده است مثلاً مقدار زیادی انواع منسوجات را میتوان دید که از این نوع رسم الخط برای تزیین آنها استفاده شده است ولی وجود همین منسوجات را بایستی مبداء ایجاد و انواع رسم الخط کوفی مستطیلی دانست و مصالحی که در ساختمان بکار میرفته برای تزیین مستطیلی

(شکل ۱۸)

نهائی از مهارت یا سلیقه و علاقه هنرمندان ایرانی بهتر خود بیاوریم و آنرا در واقع بهترین مؤید هنر بشمار آوریم بایستی یک ظرف ظاهراً ناچیز بدون لعاب را مثال آوریم. سطح خارجی این ظرف شامل ۶ ردیف رسم الخط مختلف است. در قسمت فوقانی آن نزدیک قسمت گردن که تزیین نشده یک نوع رسم الخط می بینیم بدنبال آن رسم الخط نسخ دیده میشود که بین دو شکل حیوانات شروع و ختم میگردد پایین تر از آن یک نوار پهن رسم الخط کوفی بچشم میخورد و باز پایین تر از آن یعنی در منتهی الیه تحتانی ظرف، ۱۶ نوار کوچک نوشته‌دار دیده میشود (باید دانست که یک کاسه نقره متعلق بقرن پنجم تا ششم قبل از میلاد به همین ترتیب تزیین شده که اکنون در نمایشگاه انواع کاتالگ در لندن نگهداری میشود) خط کوفی این ظرف (شکل ۱۹ قسمت الف) نمونه‌ای است از سبک رسم الخط مختلط

بسیار مناسب بوده است اما برای آنکه بدانیم چرا از این رسم الخط جهت تزیین ظروف استفاده نشده دلایل محکمتری هم وجود دارد که یکی از آنها اینست که این نوع رسم الخط مخصوص متون مذهبی است (شکل ۵ قبلاً ملاحظه شد) و در مشرق زمین بسیار ناپسند است که ظروف سفالین را که مورد استفاده روزانه است و آلوده و شسته میشود مزین به متن‌هایی کرد که مقدس است. و در این مورد البته قابل ملاحظه است که در ظروف سفالین هیچوقت کلمه الله بکلمه برکه وصل نشده است حالا در بسیاری از آثار دیگر بخوبی می بینیم که کلمه الله و برکه باهم آمده است. تقسیم بندی انواع رسم الخط کوفی همیشه هم سهل نیست زیرا گاه دو یا چند نوع آن درهم آمیخته و مخلوط شده‌اند. کتیبه‌ای که در شکل ۱۸ دو قسمت الف و ب دیده میشود از این نوع است. این دو رسم الخط اگرچه از نظر فن تحریر باهم

(شکل ۱۹)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی

«لوور» وجود دارد. (شکل ۱۵ قبلاً ملاحظه شد) و قبل از آن کلمه یمن دیده میشود. کلمه یمن در اینجا دو مرتبه تکرار شده که مسلماً باید دارای مفهوم خاصی باشد. يك لغت دیگر که کلمه الدولة باشد کاملاً نسبت بمتن‌های سابق نامأنوس بنظر می‌آید و شاید بعلت تازگی مصرف آن باشد که باشتباه نوشته شده و حرف (م) بین دو حرف (دال) و (واو) بیجهت اضافه شده رسم الخط نسخ روی این ظروف باساقه‌های ساده دیده میشود و این نوع رسم الخط مؤید خط فارسی است که حرف (س) و (ب) بایستی در این خط بدقت، بیشتر نظاره شود زیرا نویسنده آنها را بشکل (ی) در آورده است و قتیکه میخواهیم راجع بتاریخچه این ظرف صحبت کنیم نمیتوانیم موضوع نفوذ حروف

و چیزیکه در وهله اول توجه بیننده را بخود جلب میکند هماهنگی کامل بین حرکات افقی و عمودی حروفست بعضی از این حروف کاملاً تزیین شده است مثلاً حرف (ن) در کلمه الیمن - حرف (ر) و (ب) در کلمه البرکه - حرف (س) در کلمه السلامه. بین کلمات، تزییناتی هم دیده میشود که اهم آنها سه حرف (واو) و (م) و (ک) هستند زمینه کلمات با انواع تزیینات زیبا شده و از نظر تزیین در این قسمت باید (ل) و (الف) از کلمه یمن و برکه را (شکل ۱۹ قسمت الف سمت راست) مثال آورد.

راجع به متن، بایستی گفت که کلمه برکه در اینجا ازهر حیث شبیه بشکل کلمه برکه در روی کاسه‌ایست که در موزه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّيِّبِينَ

(شکل ۲۰)

ژوئیه شگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

موجود است و متعلق بسال ۱۱۳۸ میلادی (۵۳۳ هجری) نسخ نوعی رقابت بوجود آید (شکل ۲۰).

از این رو باید دانست که از نیمه دوم قرن دوازدهم ظروف بدون لعاب را نیز تزئین میکردند و دیگر آنکه از این تاریخ بعد تقریباً هنرمندان متوجه شدند که باید امضای خود را در پایین کار هنری خویش باقی بگذارند.

پس از ذکر این نکات باین حقیقت پی میبریم که ایران در توسعه انواع رسم الخط بعلت داشتن هنرمندان با ذوق نقش مهمی را بعهده داشته و مهمتر آنکه ایران در واقع مهد اصلی پیشرفت و توسعه تمدن اسلامی بشمار میرود.

پایان

کوفی را بر رسم الخط نسخ نادیده انگاریم چنین بنظر میرسد که این ظرف یکی از اسنادی که نمونه کامل رسم الخط باشد بشمار میرود و در اینجاست که باز نمیتوانیم هنرهای درجه دوم را برای یافتن تاریخ قطعی این ظرف مورد استفاده قرار دهیم.

برای پی بردن با اهمیت رسم الخطها و ارزش هنری آنها چه بهتر که بچند سنگ قبلی بزرگ توجه کنیم. قدیمی ترین این سنگها متعلق به سنه ۱۱۱۳ میلادی (۵۰۷ هجری) است که اکنون در موزه «هنرها» در شیکاگو نگاهداری میشود و بر روی آن فقط کتیبه کوفی مشاهده میگردد و حال آنکه در سنگهایی که از تاریخ بعد بدست آمده چند نوع رسم الخط می بینیم چنانکه سنگ قبری که در موزه هنرهای زیبای «بستن»